

KURUNCZI JENŐ:

AZ ÚJ SZOVJET TÖRTÉNETI IRODALOM I. PÉTER KORÁRÓL (1970–1977)

A XVIII. század elején olyan döntő változások következtek be Oroszország életében, amelyek a következő történeti szakaszokra is jelentősen kihatottak. Megkezdődött az abszolút monarchia korszaka. A megjelent szakirodalomban a szovjet történészek értékelése erről a korról sokkal gazdagabbá és mélyebbé vált. A *forráskiadványok* között megkülönböztetett figyelmet érdemel Nagy Péter leveleinek és iratainak 12. kötete.¹ Az új anyagok elősegítik a kutatók tisztánlátását az 1712. évi bonyolult és sokat vitatott orosz bel- és külpolitikai helyzetben. A kiemelkedő orosz államférfiak táguló horizontját tárja elénk A.A. Matvejev franciaországi útinaplója 1705–6 közötti útjáról.² Több folyóiratban a korabeli orosz külkapcsolatokra találhatunk adatokat.³ Magyar szempontból is érdekesnek tartjuk V.Je. Sutoj forrástanulmányát Krman Dániel – a poltavai csata hazai szemtanúja – naplójáról.⁴ Az utóbbi időben mélyebben elemzett egyházi reformok további kutatását segítik elő a szinódusról és a kolostori ügyekről közzétett dokumentumok.⁵

Az abszolutizmus kialakulása korának *gazdaság- és társadalomtörténetéhez* elengedhetetlenek az utóbbi években kibontakozott demográfiai kutatások. Főleg Ja.Je. Vodarszkij és P.A. Kolesznyikov műveit emelnénk ki. Mindketten az európai Oroszország északi részének vizsgálatával kezdték munkásságukat. Kolesznyikov fő érdeme, hogy új forrásokat – összeírási könyvek, kerületi főnöki könyvek – vont be a kutatásba.⁶ Vodarszkij az európai észak lakosságának elhelyezkedésével kapcsolatban megállapította, hogy a keleti területeken növekedett, a nyugatin viszont csökkent a lakosság száma.⁷ A neves demográfus 1977-ben megjelent könyvében vizsgálatait egész Oroszországra kiterjesztette. Ilyen jellegű általános mű az 1678–1719 közti időszakról eddig nem íródott. A történetírásban először vázolja fel a kutató az ország korabeli adminisztratív-területi felosztásának sémáját is. A jobbágyok áttelepülésének okait a jobbágyrendszer megerősödésére vezeti vissza. Az abszolutizmus növelte az állami adózók számát. A kutatásban sokáig érvényes volt a korabeli lakosság csökkenésének felnagyítása. Vodarszkij adatai – átlagos lakosságnövekedés 39 % – e tekintetben is óvatosságra intenek bennünket.⁸

A következőkben megkíséreljük a gazdaság- és társadalomtörténet azon kérdéseit nyomon követni, amelyek leginkább vitatottak, ill. ahol a kutatók a legtöbb új szempontot vetették fel. A birtokformák közül a világi nagybirtok elemzése áll az első helyen. Sz.M. Troickij A.D. Mensikov birtokának kialakulási útjait vizsgálta. Kiemelte, hogy a birtok 25 %-ban vásárolt földterületekkel egészült ki. A földesúri gazdaságban jelentősek voltak az áru- és pénzviszonyok.⁹ Troickij 1973-ban megjelent tanulmányában új és nagy levéltári anyag alapján ismét a piaci kapcsolatok növekvő tendenciáját hangsúlyozta. Kérdés, mennyire általánosíthatók ezek a következtetések, vagy inkább csak néhány kivételes helyzetben levő földesúri gazdaságra jellemzők.¹⁰ Ju.A. Tyihonov az orosz arisztokrácia Moszkva környéki birtokairól 1975-ben írt cikkében szintén hangsúlyozta a tömeges adatok hiányát, de kiemelte ezen birtokok gazdasági megerősödését.¹¹

Több mű foglalkozik a feudális járadékformák alakulásával. Troickij nézete szerint a meghatározó gazdasági tényezőkön kívül Mensikov gazdaságában a pénzszolgáltatás növekedését a szervezethez erősödése és a centralizáció is elősegítette.¹² A paraszt termékének nagyobb részét az állam sajátította ki, ami szintén hatott a földesúri járadék alakulására.¹³ A járadékformákról alapvetőnek tartjuk Tyihonov 1974-ben írt könyvét. Az új forrásbázison alapuló sok statisztikai adattal alátámasztott műben több lényeges összefüggést – a polgári fejlődés és a feudális jog, a járadék és a parasztgazdaság – vizsgált meg. Szerinte az 1680 és 1725 közötti időre a robot és a pénzjáradék területi terjedése, növekedése volt a jellemző, a terményjáradék pedig csak ezek kiegészítője volt.¹⁴

A parasztgazdaságokról szóló munkák közül megemlítenénk Tyihonov cikkét, amely gazdag adatokat ad a közép-oroszországi Safirov-birtok gazdaságairól. A birtokon a földesúri szántó növekedett a paraszti föld rovására. Az állami adó és a földesúri robot fokozása is kedvezőtlenül hatott a parasztgazdaságra. A birtokon az átlagmutatókkal rendelkező udvarok kisebbségbe kerültek.¹⁵ Az orosz faluban előrehaladt a vagyoni differenciálódás. Az egyudvarosok az állami parasztok közé kerültek. A jobbágyrendszer megerősödése előtt sokan a szökésben kerestek menedéket. A szökött parasztok megőrizték eredeti foglalkozásukat, és később településeik jobbágyfaluvá szerveződtek, azaz a feudális tulajdonviszonyok vertek gyökeret.¹⁶ A kolostori parasztokkal foglalkozó művek közül kiemelkednek I.A. Bulugin kutatásai. Érdekes a péteri kormánypolitika, a feudális szolgáltatások és a paraszti osztályharc összefüggéseiről írt tanulmánya.¹⁷ Igen elterjedt volt a kolostori parasztok földbérlete, amely egyrészt szükségből, másrészt vállalkozói céllal

történt.¹⁸ Bulügin az egyházi reform szakaszaival összefüggésben elemezte a járadékformák elterjedését a kolostori birtokokon. A kolostori parasztnál a pénzszolgáltatás és a robot elterjedése figyelhető meg.¹⁹ A kutató 1977-ben megjelent könyve eddigi munkái összefoglalásának is tekinthető. A XVIII. század első negyedében 11 %-kal nőtt a kolostori parasztok száma, azaz a lakosság ezen a területen nem csökkent mint azt korábban vélték. Az összes parasztok 3/4-e kisszámú egyházi földbirtokosnál koncentrálódott. Az egyházi reform szakaszaival összefüggött a gazdaság színvonalának alakulása. Először az áru- és pénzkapcsolatokkal rendelkező földművelőgazdaság kialakulása figyelhető meg, majd a szekularizáció előrehaladtával a kincstár kezébe került birtokoknál további fejlődés, míg a többenél hanyatlás jellemző.²⁰ A faluközösség és a nagybirtok viszonyával foglalkozó munkák közül V.A. Alekszandrov és P.A. Kolesznyikov műveit említenénk. Alekszandrov a nagybirtok igazgatásának szervezeti formáit vizsgálta a földesúri utasítások alapján. A magánföldesúri törvényhozás fő célja az alávetés és a paraszti élet kodifikálása volt.²¹ Kolesznyikov az északi faluról 1976-ban megjelent könyve gazdag levéltári anyag alapján, sok táblázattal és sémával alátámasztva íródott. A földek művelés alá vonását gazdasági és szociális tényezők határozták meg. Az újrafelosztás a gazdagparasztnak és a városiak között ment végbe. A fokozódó differenciálódást nem a kormány mozgósító politikájában – mint eddig –, hanem a falu belső gazdasági, társadalmi viszonyaiban kell keresnünk.²²

A feudalizmus kori gazdaság alapvető ága és a két alapvető osztály témakörével foglalkozó művek bemutatása után áttérünk az egyéb gazdaság- és társadalomtörténeti munkákra. A Péter-kori viszonyok közepette a hadiiparnak és az ott dolgozóknak volt nagy jelentősége. Érdekes könyvek jelentek meg a pétervári manufaktúrákról és azok munkásairól. A kincstári manufaktúrákat a feudális rétegekből látták el munkaerővel, a bérmunka csak az 1720-as években jelentkezett. Ezeknek az üzemeknek, amelyeket az udvar látott el megrendelésekkel, a piaccal nem volt kapcsolatuk.²³ Az orosz fejlődésben a kapitalista csírák tehát deformálódtak, és a feudalizmus hatott az előproletariátus társadalmi természetére is. A XVIII. század elejének orosz kereskedelmével foglalkozó művek közül Sz.M. Troickij munkája a korábbiakban említett falusi differenciálódást alátámasztva a gazdagparasztnak túlsúlyát állapítja meg a gabonapiac forgalmában.²⁴ Az arhangelszki külkereskedelemben pedig a kereskedők és a városiak felső rétege játszott nagy szerepet.²⁵ Az összexportból a kincstár 10–12 %-kal részesedett. Egyes áruk állami monopóliuma a magánvétellel kedvezőtlenül hatott.²⁶ Az össz-

orosz piac kialakulásában jelentős szerepet játszott a vásári kereskedelem.²⁷ Egészeben megállapíthatjuk, hogy a kialakulóban levő kapitalista viszonyok gyengeségét tükrözi a belső piac elmaradása a külsőtől, ugyanakkor erősödött a „kapitalista elemek” részvétele a kereskedelemben, ami a történetírásban meglevő kizárólagos állami primátus hátrébb szoríthatja. Nagy Péter korában a városok katonai, adminisztratív jelentőségük mellett társadalmi és gazdasági vonatkozásban is kiemelkedtek.²⁸ Az orosz kapitalizmus kialakulásának vizsgálatakor fontos a kereskedők gazdasága jellegének elemzése. Miklja-jev közép-volgai kereskedő gazdaságában az ipar és a szállítás területén már kapitalista viszonyok uralkodtak, míg a többi területen az átmeneti – nem tiszta feudális – viszonyok a jellemzők.²⁹ A hiteléletben a kereskedők és manufaktúratulajdonosok mellett a parasztság felső rétege is részt vett.³⁰

A XVIII. század elejét éles *osztályharc* jellemezte. Kutatásának fontossága abban is megnyilvánul, hogy növekedett az antifeudális mozgalmakról szóló művek száma. N. B. Golikova 1975-ben megjelent könyvében az asztrahányi felkelők kancelláriájának dokumentumai alapján a mozgalom okait és a résztvevők társadalmi összetételét vizsgálta. A szolgáló emberek, a sztrelecek és a katonák mellett a városok, a jobbágyok és a nemzetiségek alsó rétege is részt vett a felkelésben. A kutató legértékesebb eredményeinek tarthatjuk a felkelők igazgatási szervezetére, annak működésére, összetételére, intézkedéseire és a bíraskodásra vonatkozó megállapításait.³¹ A „Paraszt-háborúk Oroszországban” c. tanulmánykötetben a kor másik nagy felkeléséről, a Bulavin-mozgalomról találhatunk cikkeket. Módszertanilag is lényeges a felkelés összehasonlító vizsgálata a többi orosz parasztmozgalommal. A résztvevők jelszavaiból és követeléseiből megállapíthatjuk, milyen vallásos és társadalmi elemekkel volt áthatva a felkelők ideológiája, amely a korabeli orosz valóságot tükrözte. Összefüggés volt az osztályharc és az orosz külpolitika között is, hiszen a Bulavin-felkelés Oroszország kritikus kül- és belpolitikai, katonai helyzetében zajlott le.³² V. I. Buganov a felkelést kirobbantató okok közül az új állami adók bevezetését, az autonómia csökkenését, a szökött parasztok erőszakos felkutatását és a földesúri birtokok növelését emelte ki. A felkelők között nem volt egység, a radikális szárnyat a szökött parasztok, a városok és a kozákság alsó rétegei jelentették.³³ A kor antifeudális megmozdulásai közül megemlítenénk még az állami és a szökött parasztok ellenállását a kettős adózással szemben, ami az 1722. évi tarszki mozgalomban jutott leginkább érvényre.³⁴ Az osztályharc történetéről szóló művek fő érdeme egyrészt az új dokumentumok feltárásában (pl. az asztrahányi felkelők archívuma), másrészt egyes kérdések (igazgatási szervezet, társadalmi összetétel) új és részletesebb megvilágításában van.

I. Péter kora szinte szakadatlan *háborúkkal* telt el, melyek közül a legfontosabb az ún. északi-háború volt. Erről a szovjet hadtörténeti irodalomban az 1940-es évektől az 1960-as évekig alapvető munkák jelentek meg. Az általunk vizsgált időszakból néhány cikket és ismeretterjesztő művet lehet kiemelni. A szerzők a nemzetközi helyzetet, valamint a háború és a katonai reformok összefüggéseit helyezik előtérbe. A nagyközönségnek szóló művek gazdag illusztrációjukkal és élvezetes stílusukkal is kitűnnek. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a frontokon és a hátorszámban az egyszerű nép fiai voltak az igazi hősök.³⁵

Oroszország I. Péter idején foglalta el igazi helyét az európai államok rendszerében. Az orosz *külpolitika* az akkori nyugati nagyhatalmak ellenállása közepette érte el célját.³⁶ Az orosz külkapcsolatok történetéről megjelent művek szélesebb forrásbázison – új külföldi levéltári forrásokon – alapulnak, amelyek lehetővé teszik a tudományos kutatás elmélyítését. A XVIII. század elejének orosz külpolitikájában különösen fontosak az orosz–lengyel viszonyok, amelyekről V.A. Artamonov írt két tanulmányt. Az egyikben az orosz–lengyel szövetségnek az 1708–9-es hadjáratban betöltött szerepét vizsgálta. Az oroszok és a sandomiri konföderáció viszonya a súlyos orosz és lengyel belső helyzet, továbbá a fennálló ellentétek miatt nehéz napokat élt át. Péter ellenfelei azonban nem tudták szétzilálni ezt a szövetséget, így az orosz külpolitikai cél megvalósult.³⁷ A másik tanulmányban a szerző az 1710-es valnai tanácskozás orosz–lengyel viszonyait elemzi. Oroszországnak ekkor szüksége volt a lengyel szövetségre Svédországgal és Törökországgal szemben. A túlzott lengyel követeléseket, amelyek nem feleltek meg az orosz érdekeknek, átmeneti engedményekkel sikerült leszerelni.³⁸ Oroszország külpolitikájának másik döntő láncszeme az orosz–dán kapcsolat. A poltavai csata után az orosz diplomáciának sikerült felújítania az északi szövetséget, amelynek Dánia is tagja volt.³⁹

Oroszország számára az északi háború idején lényeges volt Törökország semlegesítése. Az orosz–török viszonyok alakulása 1710-ben mégis háborúra vezetett, ami azonban nem jelentette XII. Károly céljának megvalósulását. A megkötött orosz–török béke bizonyítja, hogy a svédeknek nem sikerült Törökországot felhasználniuk Oroszország ellen. Ezt a szovjet történetírás török levéltári anyagokkal is alátámasztja, és a kapcsolatok vizsgálatakor az eddigieknél jobban figyelembe veszi a török birodalom belső helyzetét, valamint a Törökországba küldött európai diplomaták tevékenységét.⁴⁰ Az utóbbi időben több cikk jelent meg a korabeli orosz–kínai kapcsolatokról. Ezt a viszonyt a kínai agresszivitás jellemezte, amit a szerzők az 1689-es

nyercsinszki szerződés körülményeinek vizsgálatakor egyöntetűen hangsúlyoznak. Szofja az oroszországi belső pártharcok miatt mindenáron meg akarta kötni a szerződést. Azt irreálisan nagy diplomáciai eredménynek tűntette fel, holott valójában orosz engedmény volt. A kínaiak az 1700-as évek elején pedig Oroszország lekötöttségét kihasználva szerezhettek újabb területeket.⁴¹

I. Péter kora a *reformok* időszaka Oroszországban. Az utóbbi évek kutatásai is megerősítik, hogy a reformok elsősorban a nemesség érdekét szolgálták. Nagyon jellemzőek M.D. Rabinovics adatai a tisztikar társadalmi összetételéről. A főtisztek kétharmada a főnemesség soraiból került ki, s ez szemléletesen bizonyítja a hadügyi reformok osztályjellegét.⁴² A nemességen kívül a reformok egyes városi rétegek javát is szolgálták, bár olykor kompromisszumos megoldásokkal. Ilyen volt az 1699. évi városigazgatási reform.⁴³

Az orosz abszolutizmus kialakulásával szorosan összefügg a hivatalnoki réteg megjelenése és a jogrendszer fejlődése. Péternek a kollégiumokról szóló rendelete és a Rangtáblázatnak a kiadása elősegítette a hivatalnokságnak, mint külön társadalmi rétegnek a létrejöttét. Ezt a témakört az 1970-es évek első felében Sz.M. Troickij kutatásai jelentősen gazdagították. Több cikke és 1972-ben megjelent könyve azon túlmenően, hogy eddig nem publikált dokumentumok alapján íródott, azért is jelentős, mivel az 1970-es évek elején a szovjet történeti folyóiratokban közölt abszolutizmus-vitához is értékes támpontokat nyújt. Troickij rámutatott arra, hogy az abszolút monarchia kialakulásának egyik mutatója a hivatalnokság megjelenése. Ez a réteg szoros kapcsolatban állt az uralkodó feudális osztállyal. Soraiba főleg nemesek kerülhettek be, akik előzőleg a hadseregben szolgáltak. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a Rangtáblázat szerint is a legtöbb hatalom kevés hivatalnok kezében összpontosult. A Rangtáblázat kidolgozásakor más országok jogrendszeréből kritikusan csak egyes pontokat vettek át, és sok tekintetben újat adtak az addigi orosz törvényhozáshoz képest is. Úgy véljük, Troickij 1972-es könyvében a szolgálati érdem alkalmazásának túlzott hangsúlyozása érvényesül, a tények azonban azt mutatják, hogy ez a polgári elv a gyakorlatban nem törte meg az arisztokráciának az új államapparátusban betöltött szerepét. A bürokrácia gazdasági tevékenységénél a nagybirtok alkalmazkodását a polgári viszonyokhoz csak a legnagyobb rangú hivatalnokoknál (Mensikov, Makarov) sikerült bizonyítani. A hivatalnokság megjelenésével az abszolutizmus jól megszervezett támasza jött létre, amelyben a személyi szolgálat előtérbe helyezésével a kis- és középnemesek is szerepet kaptak. Troic-

kij 1974-es cikkében a Rangtáblázat kiadásában Péter szerzői és szerkesztői tevékenységét is hangsúlyozza, s a cár célját a nemesség szerepének növelésében látja. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a nemesség bürokratizálása megfelelt az abszolutizmusnak, és mire ezek az elvek megfogalmazódtak, már megvoltak a korabeli orosz gyakorlatban is.⁴⁴

A XVIII. század elejének orosz jogrendszerében fontos helyet foglal el az 1720–25. évi törvénykönyv tervezet összeállítása. Bár a törvénykönyv-bizottság munkája befejezetlen maradt, a tervezet tükrözi a korabeli Oroszország társadalmi, politikai, jogi fejlődését és elengedhetetlen a reformok megértéséhez. A bizottság archívumának textológiai elemzése és a más jogrendszerekkel történő összehasonlítás módszerének alkalmazása lehetőséget adott az akkori orosz jogot ért hatások reális bemutatására.⁴⁵ A törvénytervezetben először kapott helyet a feudális (jobbágyi) függési rendszer általános meghatározása. A jobbágyokról szóló fejezetekben növelték a szökésért járó büntetést és a jogi szabályozásban az állam szerepét. A parasztkérdésben a nemesi jog bővült, és kiegészült a korban időszerű (pl. a szököttek üldözése) problémákkal.⁴⁶

Az új szovjet történeti irodalomban gazdagabb képet kapunk I. Péter egyházi reformjáról, amelyről eddig elég keveset írtak. Megtalálhatjuk a reform tradicionális értelmezését, amely szerint a fő cél az államot szolgáló egyházi tevékenység kialakítása és a tömegek ideológiai nevelésére való alkalmasság fokozása.⁴⁷ Péter az egyháznak a reformokhoz történő közelítését akarta megvalósítani. Egyházpolitikája során törvényhozási intézkedésekkel megszüntette az egyház politikai, gazdasági és jogi önállóságát.⁴⁸ Ezek a felfogások elhanyagolják a reform gazdasági oldalát — bár a politikai és ideológiai vonatkozásokat helyesen kiemelik — és a kormány politikájának változását. Nézetünk szerint az előbbiekre és az egyházi reform időkezeire meggyőzőbb választ ad I.A. Bulügin 1974-es tanulmánya. Bulügin a reform kezdetének a cár 1701. január 21-i rendeletét tartja, és a végrehajtásban négy szakaszt különböztet meg. Az elsőt (1701–1705) a teljes szekularizáció jellemezte, az egyházi parasztok államiak lettek, és az egyházi birtok elidegenítési joga is az államra szállt. A második szakaszban (1720-ig) az állam visszatért a részleges szekularizációhoz, amit a szerző gazdasági okokkal magyaráz. 1721-ben a Szinódus létrehozásával megvalósult a teljes alávetés, majd az összes egyházi intézményekre kiterjedő szabályozás.⁴⁹

A XVIII. század eleji reformok változásokat hoztak az orosz *tudományban* és *kultúrában* is. Ezt a gyors tempójú, de a különböző kulturális területeken eltérő fejlődést megalapozottan periodizálta könyvében N.B.

Krasznobaev. A mű egyes fejezeteiben a társadalmi gondolkodással, az iskolarendszerrel, a tudomány, a művészet, az irodalom fejlődésével és a könyvkiadással foglalkozott. Péter korában jöttek létre az első világi iskolák és kezdődtek meg a rendszeres tudományos kutatások. Az irodalomra és a művészetre a világiasodás a jellemző. Az építészetben az első helyre került a világi építészet, és új városépítési elvek bontakoztak ki. Péter kezében a könyv az abszolutizmus propagandaeszköze volt. Gyakorlati jellegű kiadói politikája nem volt mentes az osztálykorlátoktól.⁵⁰

Az abszolutizmus korában a tudományos irodalom nagy hatással volt az oktatás tartalmára és módszerére. Különösen F. Prokopovics pedagógiai tevékenysége emelkedik ki.⁵¹ A kor kultúrtörténetében fontos fejezetet jelent a könyv története. A reformokkal összefüggött a könyvkiadás és a könyvek terjedésének növekedése. Új nyomdák jöttek létre, amelyek főleg tankönyveket, ismeretterjesztő és propagandaanyagokat nyomtattak. A könyvgyűjtemények és a könyvtárak állománya szélesebb profilú lett, elsősorban gyakorlati célú természettudományos irodalommal gazdagodott. Az akadémiai könyvtár megalapításával létrejött az első orosz közkönyvtár.⁵² Meg kell jegyeznünk azonban, hogy I. Péter korának könyvkiadását egyoldalúság is jellemezte, és a könyv terjedését sem szabad túlértékelnünk.

A XVIII. század első negyedének reformjai a tudományok fejlődését eredményezték. Ennek a fejlődésnek egyik jelentős állomása volt az Orosz Tudományos Akadémia megalakulása, amelynek 250. évfordulójáról a szovjet történészek több művel is megemlékeztek. Az Akadémia létrejött a reformok utolsó láncszemét jelentette. Feltétlen összefüggés van a belső reformok, a külső hatások és a korabeli orosz tudományos, kulturális élet között. Az Akadémia történelmi szükségleteknek felelt meg, s bár nehéz körülmények között jött létre, megalapításának tudományos oktatási feltételei megvoltak. Fontos hangsúlyoznunk az Akadémia sajátosságait: állami és világi jellegét valamint speciális felépítését (kutatási és oktatási központ is).⁵³

I. Péter korában komoly változások mentek végbe az orosz művészeti életben. A korabeli irodalom (epika, líra) bekerült a világirodalomba. Az elbeszélésekben a világiasodás figyelhető meg. A századforduló irodalmi nyelvét a stílusok keveredése jellemzi. A költészetben fokozódik a líraiság, az intimitás és a folklór-szimbolika hatása.⁵⁴ Az abszolutizmus korában történt az első kísérlet állandó közzsínház létrehozására.⁵⁵ A reformok időszakában tovább gazdagodott a világi építészet, a díszítés technikája és a festészet. Az idegen mesterek kezdeti túlsúlya után gyorsan felnövekedett az új orosz művésznemzedék.⁵⁶ Mindezen változások részleteit, belső feltétele-

zetségüket és az általános képzőművészeti átalakulásokkal való kapcsolatukat tovább kell vizsgálni.

A XVIII. század elejének reformjait az objektív feltételek határozták meg. Megvalósulásukban döntő szerepe volt a néptömegeknek. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk az akkori történelmi személyiségek, főleg *I. Péter* tevékenységének fontosságát. A Péterről írott munkák sorából N.I. Pavlenko két művét emelnék ki. 1973-as tanulmányában a cár társadalmi, politikai nézeteit vizsgálta. Elemezte Péternek az állam szerepére, az uralkodó helyére, a „közjó” elérésnek módjaira és a korabeli társadalomra vonatkozó elképzeléseit. Rámutatott nézeteinek belső ellentmondásaira is. A cikkben sokoldalú pszichológiai portrét rajzolt Péterről.⁵⁷ Pavlenko 1975-ben megjelent monográfiájában bő forrásanyag alapján mutatta be a reformokkal szoros kapcsolatban álló uralkodó drámai életét s annak a nemesség felemelésére irányuló osztálypolitikáját. Nyomon követhetjük azt a folyamatot, amely az elmaradott ország 1700-as narvai vereségétől a sokoldalú belső reformokig és a ragyogó poltvai győzelemig vezetett. Péter egész élete háborúban telt el, de közben a polgári ügyek sokaságával foglalkozott. Reformjai 1709-ig főleg katonai jellegűek voltak, azután viszont átölelték az élet más területeit is. Ez a belső reformsorozat vezetett az abszolútizmus kiépítéséhez. Az államérdek – azaz az uralkodó osztály érdeke – behatolt az alattvalók életének minden zugába. A reformok naggyá tették Oroszországot, de ugyanakkor kegyetlen eszközökkel megszilárdították a jobbágyrendszert is. Ez az átalakulás törvényszerű volt, de ahogyan végbement, abban szerepe volt Péternek és munkatársainak. Pavlenko könyvéről szólva nem hagyhatjuk említés nélkül azt a gazdag bibliográfiát, amelyet a szerző a mű végén ad.⁵⁸ Itt emlékeznénk meg D. Kantemirről, az enciklopedista tudósról, a haladó nézeteket valló moldvai államférfiről, aki 1711-től a péteri Oroszországban fejtette ki munkásságát. Személyéről két szovjet történész írt a vizsgált időszakban.⁵⁹

Az abszolútizmus kialakulása időszakának reformjai hatottak a *történetírás* módszereire és koncepcióira. A történelmi művek az állami politika szerinti tájékoztatásra és nevelésre kellettek. Az állam forrásgyűjtést indított el. Tökéletesedtek a forráskritikai módszerek is. A realizmusból megtörténtek az első lépések a racionalizmus felé.⁶⁰ A kor jelentős történetírója volt V.N. Taticsev. Bár 1724–26-os svédországi útja főleg gazdasági és politikai célokat szolgált, de hozzájárult fő művének, az „Orosz történet”-nek a megalapozásához is.⁶¹ A könyv kiadásának körülményeivel többen foglalkoztak. V.A. Kucskin Taticsev forrásait és módszereit megfelelő-

nek tartja, munkáját nemcsak historiográfiai műnek, hanem történeti forrásnak is itéli.⁶² Sz.N. Valk szerint Taticsev történetírói nézeteire hatott a racionalizmus, amely azonban ellentmondásban állt társadalmi, politikai fel fogásával. A historiográfus a történeti fejlődés természetjogi megalapozását adta.⁶³ Érdeklődésre tarthat számot a legújabb történeti irodalom, amely a történetírónak Péter reformjairól alkotott véleményével, tudományos öröksége tanulmányozásának helyzetével, szláv kapcsolataival foglalkozik.⁶⁴ Megállapíthatjuk, hogy a Taticsevről szóló munkák tevékenységének eddig ismeretlen területeit is bemutatták, és gazdagabban feltárták nézeteinek filozófiai alapirányait. Végezetül I. Péternek a korabeli történeti művek kiadásában játszott szerepével szeretnénk foglalkozni. Sz.L. Pesticis tanulmányában a cár naplójának kéziratait vizsgálta. Tisztázta Péter szerzői és szerkesztői szerepét, valamint a történeti tényezőkről alkotott véleményét.⁶⁵ Az uralkodó nagy szerepet játszott „A svéd háború története” című könyv előkészítésében, megírásában és szerkesztésében. A háború leírásakor az okok és összefüggések feltárására törekedett.⁶⁶ Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy bár Péter elősegítette a történetírás fejlődését, történetírói szerepét nem szabad túlértékelnünk.

A vizsgált időszak történeti irodalma jelentősen gazdagítja ismereteinket I. Péter koráról. Több területen (demográfia, feudális járadékformák, parasztfelkelések, jogrendszer fejlődése, egyházi reform) új, alapvetőnek bizonyult forrásokat vontak be a kutatásba. Számos fundamentális munka született, mint Troickij könyve a hivatalnoki réteg kialakulásáról (1972), Tyihonov műve a járadékformákról (1974), Pavlenko monográfiája Péterről (1975), Bulugin munkája a kolostori parasztokról (1977), Vodarszkij demográfiai kutatásainak szintézise (1977). A kutatási eredmények túlnyomó része bizonyítottnak tekinthető, más részük további viták és vizsgálódások alapjául szolgálhat.

JEGYZETEK

1. Pisz'ma i bumagi imperatora Petra Velikogo. t. 12. vüp. 1. Moskva. 1975.
2. Ruszszkij diplomat vo Francii. (Zapiszki Andreja Matveeva.) Leningrád. 1972.
3. V.Je. Sutoj: Ruszszkie gramotü XVII veka. Voproszü isztorii. 1972/6.
A. Babkina: Pisz'ma Franca i Petra Lefortov o „Velikom poszol'sztve”. Voproszü isztorii. 1976/12.
5. O.F. Kozlov: Dva neizvesztnüh szocsinenija o Szinode i monasztürszkih delah. Szovetszkie arhivü 1972/3.
6. In: Ezsegodnik po agrarnoj isztorii Vosztocsnoj Evropü. 1966. g. Tallin. 1971. 179–193.

7. In: Materialü po isztorii evropejszkogo szevera SzSzSzR. Vologda. 1973. 156–177. (A továbbiakban: Materialü po isztorii...)
8. Ja.Je. Vodarszkij: Naszelenie Roszzii v konce XVII – nacsale XVIII v. Moskva. 1977.
9. In: Voproszü agrarnoj isztorii centra i szevero-zapada RSzFSzR. Szmolenszk. 1972. 88–103.
10. Sz.M. Troickij: Hozjajsztvo krupnogo szanovnika Roszzii v pervoj csetverti XVIII v. In: Roszzija v period reform Petra I. Moskva. 1973. 215–249.
11. In: Dvorjansztvo i kreposztnoj sztroj Roszzii XVI–XVIII vv. Moskva. 1975. 135–159. (A továbbiakban: Dvorjansztvo i kreposztnoj sztroj...)
12. In: Ezsegodnik po agrarnoj isztorii Vosztocsnoj Evropü. 1968. g. Leningrád. 1972. 116–127.
13. Ju.A. Tyihonov: Feodal'naja renta v pomescsicsjih imenijah Central'noj Roszzii v konce XVII-pervoj csetverti XVIII v. In: Roszzija v period reform Petra I. i.m. 199–215.
14. Ju.A. Tyihonov: Pomescsicsiji kresztijane v Roszzii. (Feodal'naja renta v XVII-nacsale XVIII v.) Moskva 1974.
15. Ju.A. Tyihonov: Kresztijanskoje hozjajsztvo centralnoj Roszzii pervoj csetverti XVIII v. Voproszü isztorii. 1971/4.
16. N.V. Razorenova: Zemledelcseszkoje hozjajsztvo beglüh kresztijan v Szrednem Povolzsje v pervoj treti XVIII v. Vesztnik Moszkovszkogo Univ. Isztorija. 1975/5.
17. I.A. Bulügin: O monasztürszkih kresztijanah Roszzii v XVIII v. In: Ezsegodnik po agrarnoj isztorii Vosztocsnoj Evropü. 1968 g. i.m. 109–116.
18. I.A. Bulügin: Zemel'naja arenda monasztürszkih kresztijan v pervoj csetverti XVIII veka. Isztorija SzSzSzR. 1974/4.
19. In: Dvorjansztvo i kreposztnoj sztroj... i.m. 190–212.
20. I.A. Bulügin: Monasztürszkie kresztijane Roszzii v pervoj csetverti XVIII v. Moskva. 1977.
21. V.A. Alekszandrov: Szel'szkaja obscsina i votcsina v Roszzii (XVII-nacsalo XIX v.) Isztoricseszkie zapiszki. t. 89. (1972)
22. P.A. Kolesznikov: Szevernaja derevn'a v XV-pervoj polovine XIX veka. Vologda. 1976.
23. L.N. Szemenova: Rabocsie Peterburga v pervoj polovine XVIII v. Leningrád. 1974. Rabocsie Leningrada 1703–1975. Leningrád. 1975.
24. Sz.M. Troickij: Usztjuzszskij hlebnij rünok v pervoj csetverti XVIII v. In: Ezsegodnik po agrarnoj isztorii Vosztocsnoj Evropü. 1966 g. i.m. 234–242.
25. N.N. Repin: Ucsasztie kupecseszstva evropejszkogo szevera v vnesnej trgovl'e cserez Arhangelszk v pervoj csetverti XVIII v. In: Materialü po isztorii... i.m. 177–200.
26. R.I. Kozinceva: Ucsasztie kaznü vo vnesnej trgovl'e Roszzii v pervoj csetverti XVIII v. Isztoricseszkie zapiszki. t. 91. (1973)
27. V.A. Alekszandrov: Nacsalo irbitszkaj jarmarki. Isztorija SzSzSzR. 1974/6.
28. N.B. Golikova: Ocserki po isztorii naszelenija gorodov Nizsnego Povolzsja v konce XVII-pervoj csetverti XVIII vv. (dokt. diszsz.) Moskva. 1970.
Je.N. Kuseva: Szaratov v pervoj polovine XVIII v. In: Problemü szocial'no-ekonomicseszkoj isztorii Roszzii. Moskva. 1971. 26–51.

29. M. Ja. Volkov: Hozjajsztvo kapitalizta-kupca Szrednego Povolzsja I.A. Mikl'aeva v konce XVII-pervoj csetverti XVIII v. In: Problemü genesisza kapitalizma. Moskva. 1970. 200–242.
30. N. B. Golikova: Rosztovscicsesztvo Roszszii nacsala XVIII v. i ego nekotorie osobennosti. In: Problemü genesisza kapitalizma. i. m. 242–291.
O. R. Tarlovskaja: Rosztovscicseszkie operacii moszkovszkih kupcov i trgovüh kresztjyan v nacsale XVIII v. Vesztnik Moszkovszkogo Univ. Isztorija. 1977/3.
31. N. B. Golikova: Asztrahan'szkoje voszsztanie 1705–1706 gg. Moskva. 1975.
32. In: Kresztjanszkie vojnü v Roszszii XVII–XVIII vekov: problemü, poizski, resenija. Moskva. 1974. 65–71, 239–270, 370–379.
33. V. I. Buganov: Kresztjanszkie vojnü v Roszszii XVII–XVIII vv. Moskva. 1976.
34. N. N. Pokrovskij: Antifeodal'nüj prot'eszt uralo-szibirszkih kresztjyan-sztarobrdjadcev v XVIII v. Novoszibirszk. 1974.
35. V. Je. Sutoj: Szevernaja vojna (1700–1721 gg.) Moskva. 1970.
P. P. Jepifanov: Roszszija v Szevernoj vojne. Voproszü isztorii. 1971/6–7.
L. A. Nikiforov: Poltavszkaja bitva i ee isztoricseszkoje znacsenie. Prepodavanje isztorii v skole. 1973/1.
36. L. A. Nikiforov: Roszszija v sziszteme evropejszkih derzsav v pervoj csetverti XVIII v. In: Roszszija v period reform Petra I. i. m. 9–40.
37. V. A. Artamonov: Ruszszko-pol'szkij szojuz v kampanii 1708–1709 godov. Szovetszkoje szlavjanovedenie. 1972/4.
38. V. A. Artamonov: Ruszszko-pol'szkie odnosenija na Val'noj rade 1710 goda. Szovetszkoje szlavjanovedenie. 1974/2.
39. V. Je. Vozgrin: Zakljucsenie ruszszko-datszkogo szojuznogo dogovora 1709 g. Isztoricseszkie zapiszki. t. 93. (1974)
40. Sz. F. Oreskova: Ruszszko-tureckie odnosenija v nacsale XVIII v. Moskva. 1971.
41. L. Beszkrovnüj, Sz. Tyihvinskij, V. Hvosztov: K isztorii formirovanija ruszszko-kitajszkoj granicü. Mezsdunarodnaja zszizny. 1972/6.
N. F. Demidova: Iz isztorii zakljucsenija Nyericsinszkogo dogovora 1689 g. In: Roszszija v period reform Petra I. i. m. 289–311.
G. V. Melihov: Ekspanszija cinczkogo Kitaja v Priamurje i Szrednej Azii v XVII–XVIII vekah. Voproszü isztorii. 1974/7.
42. M. D. Rabinovics: Szocial'noje proiszhozdenie i imucsesztennoje polozenie oficerov regul'arnoj ruszszkoj armii v konce Szevernoj vojnü. In: Roszszija v period reform Petra I. i. m. 133–172.
43. A. G. Manykov: K isztorii reformü poszadzskogo upravlenija 1699 g. In: Iszszledovanija po szocial'no-politicseszkoj isztorii Roszszii. Leningrád. 1971. 232–246.
44. Sz. M. Troickij: Szocial'nüj szosztav i csiszlennozsty bjurokratii Roszszii v XVIII v. Isztoricseszkie zapiszki. t. 89. (1972)
Sz. M. Troickij: Ruszszkij abszolotizm i dvorjansztvo v XVIII v. (Formirovanie bjurokratii). Moskva. 1972.
Sz. M. Troickij: Iz isztorii szozdanija Tabeli o rangah. Isztorija SzSszR. 1974/1.
45. A. G. Manykov: Iszpol'zovanie v Roszszii svedszkogo zakonodatel'stva pri szosztavlenii projekta Ulozsenija (1720–1725). In: Isztoricseszkie szvjazi Szkandinavii i Roszszii IX–XX vv. Leningrád. 1970. 112–126.

- A.G. Manykov: Projekt Ulozsenija roszzijszkogo goszudarsztva 1720–1725 godov. In: Problemü isztorii feodal'noj Roszzii. Leningrád. 1971.
46. A.G. Manykov: Kreposztnoje pravo v Roszzii pervoj csetverti XVIII v. (Po materialam projekta Ulozsenija 1720–1725 gg.) In: Teziszü dokladov i szoobscsenij XIII szeszszii mezsrepublikańszkogo szimpoziuma po agrarnoj isztorii Vosztocsnaj Evropü. Moszkva. 1971. 74–77.
- A.G. Manykov: Kreposztnoje pravo i dvorjansztvo v projekte Ulozsenija 1720–1725 gg. In: Dvorjansztvo i kreposztnoj sztroj... i.m. 159–181.
47. O.F. Kozlov: Cerkov'naja reforma pervoj csetverti XVIII veka. Moszkva. 1970. (kand. diszsz.)
48. T. Majkova: Petr I. i pravoszlav'naja cerkov'. Nauka i religija. 1972/7.
49. I.A. Bulügin: Cerkov'naja reforma Petra I. Voproszü isztorii. 1974/5.
50. N.B. Krasznobaev: Ocserki isztorii ruszszkaj kul'turü XVIII veka. Moszkva. 1972.
51. Ocserki isztorii skolü i pedagogiceszskoj müszli narodov SzSzSzR XVIII v.-pervaja polovina XX v. Moszkva. 1973.
52. Sz.P. Luppov: Kniga v Roszzii v pervoj csetverti XVIII veka. Leningrád. 1973.
53. G.D. Komkov: 250 let na szluzsbe naucsnoego progreszsa. Voproszü isztorii. 1974/5.
- L.N. Puskarev: Akademija Nauk i ruszszkaja kul'tura XVIII v. uo.
- M.T. Beljavszkij: Osznovanie Akademii Nauk v Roszzii. uo.
- Ju.H. Kopelevics: Osznovanie Peterburgszkaj Akademii nauk. Leningrád. 1977.
54. A.V. Pozdnee: Neizveszt'naja poeteszsa petrovszkogo vremena. In: Ruszszkaja literatura na rubezse dvuh epoh (XVII-nacsalo XVIII v.) Moszkva. 1971. 277–307.
55. L. Tjytova: Iz isztorii teatral'noj zszizni v epohu Petra I. Szovetszkoje szlavjanovedenie. 1972/5.
56. Ruszszkoje iszkuszszstvo XVIII veka. Materialü i iszszledovanija. Moszkva. 1973. 20–31, 31–45, 45–66.
- M.A. Alekszeeva: Bratya Ivan i Alekszej Zubovü i gravjura Petrovskogo vremena. In: Roszszija v period reform Petra I. i.m. 337–362.
57. N.I. Pavlenko: Petr I. (K izucseniju obsceszsztenno-politicseszkih vzgl'adov). In: Roszszija v period reform Petra I. i.m. 40–103.
58. N.I. Pavlenko: Petr Pervüj. Moszkva. 1975.
59. P.K. Lucszinskij: Dmitrij Kantemir – obsceszsztenno – politicseszskij dejatel', uczenüj, patriot. Voproszü isztorii. 1973/10.
- V. Jermuratszskij: Dmitrij Kantemir – müszlitel' i goszudarszstvennüj dejatel'. Kisinyov. 1973.
60. A.M. Szaharov: Iz isztorii isztoriceszskaj müszli v Roszzii nacsala XVIII v. Vesztnik Moszkovszkogo Univ. Isztorija. 1972/3.
61. A.I. Juht: Poezdka V.N. Taticseva v Sveciju (1724–1726 gg.) Isztoriceszskie zapiszki. t. 88. (1971)
62. V.A. Kucskin: K szporám o V.N. Taticseve. In: Problemü isztorii obsceszsztennogo dvizsenija i isztoriografii. Moszkva. 1971.
63. Sz.N. Valk: O „vzszemirnom umoproszsz'aszcszenii" V.N. Taticseva. In: Feodal'naja Roszszija vo vzszemirno-isztoriceszskom proceszszze. Moszkva. 1972.
64. A.I. Juht: V.N. Taticsev o reformah Petra. In: Obsceszszstvo i goszudarsztvo feodal'noj Roszzii. Moszkva. 1975.

- A.I. Juht: Iz isztorii izucsenija naucsnoĝo naszledszta V.N. Taticseva. Isztori-
cseszkie zapiszki. t. 99. (1977)
65. Sz.L. Pestic: Cennűj isztocsnik k isztorii Roszszii vo vremja Szevernoj vojnű. In:
Feodal'naja Roszszija vo vszemirno-isztoriczeszkom proceszse. Moskva. 1972.
66. T.Sz. Majkova: Petr I. i „Gisztorija Szevszkoj vojnű”. In: Roszszija v period reform
Petra I. 103–133.